

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΩΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

του Χρυσόστομου Μαντζαβίνου*

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Institutions keep society from falling apart, providing that there is something that keeps institutions from falling apart»

(Οι θεσμοί είναι αυτοί που αποτρέπουν την αποσύνθεση της κοινωνίας, αρκεί να υπάρχει κάτι που να αποτρέπει την αποσύνθεση των θεσμών)

(Jon Elster, 1988, 147)

Σε αυτήν την φράση του Jon Elster αποτυπώνεται με επιτυχία η σημασία των θεσμών για την κοινωνία και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι θεσμοί έγιναν από νωρίς αντικείμενο μελέτης από πολλούς διανοητές και φιλοσόφους. Η σύγχρονη θεωρία των θεσμών διαφοροποιείται από παλαιότερες θεωρίες κατά δύο τρόπους: Κατ' αρχήν, η ίδια η ύπαρξη των θεσμών δεν εξηγείται πλέον από την βούληση των θεών, το πνεύμα της ιστορίας, τις αποφάσεις κάποιου σοφού νομοθέτη ή με την βοήθεια μιας άλλης απλουστευτικής θεώρησης. Κατά δεύτερο λόγο, τα εξηγητικά εκείνα σχήματα που προσπαθούσαν να αναλύσουν το πολύπλοκο κοινωνικό φαινόμενο της εμφάνισης και εξέλιξης των θεσμών βασισμένα σε προσεγγίσεις στην παράδοση του μεθοδολογικού ολισμού ή του λειτουργισμού, βρίσκονται σήμερα σε μεγάλο βαθμό σε υποχώρηση και παρουσιάζουν μικρή αξιοπιστία. Αντ' αυτού υπάρχει στις περισσότερες κοινωνικές επιστήμες σήμερα ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την επιστημονική κατανόηση θεσμικών φαινομένων επί τη βάση του μεθοδολογικού ατομισμού,¹ της μεταθεωρητικής αρχής δηλαδή, σύμφωνα

* Ο Χ. ΜΑΝΤΖΑΒΙΝΟΣ είναι Καθηγητής Οικονομικών και Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Witten/Herdecke (Γερμανίας), email: mantzavinos@uni-wh.de.

Το παρόν κείμενο αποτελεί την ελαφρώς διευρυμένη μορφή του κειμένου μιάς διάλεξης που δόθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στις 15/3/2005 υπό την αιγίδα του Τμήματος Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης στο πλαίσιο του θεματικού κύκλου «Παράδοση και Εξέλιξη».

¹ Ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «μεθοδολογικός ατομισμός» για να περιγράψει αυτήν την μεταθεωρητική αρχή είναι ο Joseph Schumpeter στην υφηγεσία του «Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie» (1908), οριοθετώντας τον κατά πολύ σαφή τρόπο από τον «πολιτικό ατομισμό»: “Wir müssen scharf zwischen *politischem* und *methodologischem* Individualismus unterscheiden. Beide haben nicht das geringste miteinander gemein. Der erstere geht von allgemeinen Obersätzen aus, wie daß Freiheit zur Entwicklung

με την οποία όλα τα κοινωνικά φαινόμενα, άρα και οι κοινωνικοί θεσμοί, θα πρέπει να εξηγούνται ως αποτέλεσμα της συμπεριφοράς ατόμων που δρουν υπό διαφορετικές συνθήκες.² Νομίζω πως θα ήταν συμβατό με τα τεκταινόμενα σε διάφορους χώρους των κοινωνικών επιστημών αν προέβαινε κανείς στην διαπίστωση ότι την τελευταία δεκαετία έχουμε καταστεί μάρτυρες της δημιουργίας ενός νέου επιστημονικού προγράμματος (ή παραδείγματος αν ήθελε κανείς να χρησιμοποιήσει τον πιο διαδεδομένο Κουινιανό όρο) που στα αγγλικά αποδίδεται ως «The New Institutionalism in the Social Sciences», ενώ στα ελληνικά θα μπορούσε να μεταφραστεί νομίζω ως «Νέος Ινστιτουτιοναλισμός στις Κοινωνικές Επιστήμες».

Στην Οικονομική Επιστήμη για παράδειγμα, τα Νέα θεσμικά Οικονομικά (New Institutional Economics) έχουν αποκτήσει ιδιαίτερη βαρύτητα κυρίως όπως έχουν διαμορφωθεί από τα έργα των Ronald Coase,³ Douglass C. North⁴ και Oliver Williamson.⁵ Στην Κοινωνιολογία γίνεται επίσης λόγος για New Institutionalism (Νέο Ινστιτουτιοναλισμό) από τους DiMaggio,⁶ Powell,⁷ Victor Nee⁸ και άλλους συγγραφείς.⁹ Στην Πολιτική Επιστήμη ο Νέος Ινστιτουτιοναλισμός αποτυπώνεται στο έργο μιας πλειάδας

des Menschen und zum Gesamtwohle mehr als alles andere beitrage und stellt eine Reihe von praktischen Behauptungen auf; der letztere tut nichts dergleichen, behauptet nichts und hat keine besonderen Voraussetzungen. Er bedeutet nur, dass man bei der Beschreibung gewisser Vorgänge von dem Handeln der Individuen ausgehe.” (1908, σελ. 90 επ).

² Βλ. Albert (1998, σελ. 18): «[...] den *methodologischen Individualismus*, das heißt: die Idee der Erklärung sozialer Tatbestände aus dem Zusammenspiel individueller Handlungen unter verschiedenen Bedingungen.» Βλ. επίσης Watkins (1953, σελ. 729): «[The principle of methodological individualism] states that social processes and events should be explained by being deduced from (a) principles governing the behaviour of participating individuals and (β) descriptions of their situations». Για μια συζήτηση του μεθοδολογικού ατομισμού από φιλοσοφική σκοπιά, ίδε το κλασικό έργο του Popper *The Poverty of Historicism* (1957, σελ. 142 επ.). [Δυστυχώς αυτή η συζήτηση του Popper γίνεται σε συνάφεια με μια αδόκιμη ανάλυση της λεγόμενης zero-method. Για μια κριτική σε αυτήν ίδε Mantzavinos (2005, κεφ. 5)]. Για μια συζήτηση του μεθοδολογικού ατομισμού από κοινωνιολογική σκοπιά ίδε Vanberg (1975) κυρίως το κεφ. 8 και Bohnen (1975 και 2000). Για μια συζήτηση του ρόλου του μεθοδολογικού ατομισμού στην Οικονομική ίδε Arrow (1994), Suchanek (1994, σελ. 125 επ.), Kirchgässner (1991, σελ. 23 επ.) και κυρίως Blaug (1992, σελ. 42 επ.). Ο μεθοδολογικός ατομισμός στην πολιτική επιστήμη συζητήθηκε στην δεκαετία του '90 κυρίως σε σχέση με την λεγόμενη Rational Choice Controversy. Ίδε Green and Shapiro (1994, σελ. 15 επ.), την συλλογή άρθρων στο Friedman (1996) αλλά επίσης και Riker (1990) και Elster (1986).

³ Βλ. R. Coase (1937) και (1960).

⁴ Βλ. North (1981), (1990), (1994), (2005).

⁵ Βλ. Williamson (1985) και (1996).

⁶ Βλ. κυρίως DiMaggio (1998).

⁷ Βλ. κυρίως το συλλογικό τόμο DiMaggio and Powell (1991).

⁸ Βλ. κυρίως Nee and Brinton (1998).

⁹ Βλ. παραδείγματος χάριν Hasse und Krücken (1999).

συγγραφέων όπως του Jim March,¹⁰ του Peter Hall,¹¹ της Lin Ostrom,¹² του Terry Moe κ.ά. Στην Ανθρωπολογία πιο μεγάλη επιρροή τα τελευταία χρόνια είχε το έργο της Mary Douglas¹³ και της Ensminger.¹⁴ Όπως συμβαίνει συνήθως όταν ένα επιστημονικό πρόγραμμα είναι ακόμα στην αρχή του, υπάρχουν πολλά προβλήματα που δεν έχουν βρει ικανοποιητική λύση. Και όπως συμβαίνει συνήθως όταν διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι με διαφορετικές παραδόσεις και τεχνικές επιστημονικής έρευνας καλούνται να συνεργαστούν για την επίλυση κοινών προβλημάτων υπάρχουν ασάφειες, αβεβαιότητες και δυσκολία στην επικοινωνία των πορισμάτων της έρευνας. Αυτού του είδους οι αδυναμίες είναι ακόμα πιο βαρύνουσες ειδικά στην κείμενη περίπτωση μια και πρόκειται για κλάδους των κοινωνικών επιστημών που σε μεγάλο βαθμό χρησιμοποιούν θεωρητικά υποδείγματα που δεν διαθέτουν αξιωματική βάση και άρα οι όροι και οι έννοιες δεν είναι πάντα ορισμένες με απόλυτα σαφή τρόπο.

Παρά αυτές τις δυσκολίες θα επιχειρήσω να ξεκινήσω με μια θεώρηση των βασικών αρχών και εννοιών της θεωρίας των θεσμών γνωρίζοντας ότι υπάρχουν ακόμα διαφωνίες σε πολλά επιμέρους ζητήματα. Θα προσπαθήσω, όσο αυτό είναι δυνατό, να αποφύγω αναφορές σε τεχνικής φύσεως ζητήματα και εξειδικευμένους προβληματισμούς. Αφού επεξηγήσω κάποιες βασικές έννοιες και αρχές της σύγχρονης θεωρίας των θεσμών (τμ. 2), θα επικεντρωθώ κατόπιν στην ανάλυση των μηχανισμών εμφάνισης και εξέλιξης των θεσμών (τμ. 3). Θα προβώ κατόπιν στον διαχωρισμό μεταξύ τυπικών και άτυπων θεσμών (τμ. 4) πριν κάνω λόγο για το πρόβλημα της εξάρτησης από την ατραπό στο τελευταίο μέρος αυτού του άρθρου (τμ. 5) και κλείσω με ένα σύντομο επίλογο (τμ. 6).

II. ΒΑΣΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Θεσμοί είναι οι δεοντολογικοί κοινωνικοί κανόνες, οι κανόνες του παιχνιδιού μιας κοινωνίας, που επιβάλλονται είτε από το δίκαιο είτε από άλλους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου και μορφώνουν τις ανθρώπινες διαδράσεις (Mantzavinos, 2001).¹⁵

¹⁰ Βλ. κυρίως March (1999).

¹¹ Βλ. κυρίως το άρθρο των Hall and Taylor (1998) που περιλαμβάνει μία εποπτεία του χώρου, αλλά επίσης και τον συλλογικό τόμο Hall and Soskice (2001).

¹² Βλ. κυρίως τα βιβλία της Ostrom (1990) και (2005).

¹³ Βλέπε κυρίως το κλασικό έργο της Douglas (1986) *How Institutions Think*.

¹⁴ Βλέπε κυρίως το άρθρο της Ensminger (1998) που περιλαμβάνει μία σύντομη εποπτεία του χώρου και την εργασία της για τους Orma στην Κένυα, Ensminger and Knight (1997).

¹⁵ Βλ. τους παρεμφερείς ορισμούς των North (1990, σελ. 3): "Institutions are the rules of the game in a society or, more formally, are the humanly devised constraints that shape human interaction. In consequence they structure incentives in human exchange whether political, social or economic." και Parsons (1975, σελ. 97): "Institutions [...] are complexes of normative rules and principles which, either through law or other mechanisms of social control, serve to regulate social action and relationships of course with varying degree of success."

Οι θεσμοί ως δεοντολογικά πρότυπα συμπεριφοράς έχουν ως αποτέλεσμα την (μερική) λύση του προβλήματος της συνεργασίας σε μια κοινωνία αφού προσφέρουν μια περισσότερο ή λιγότερο μόνιμη πλατφόρμα επίλυσης συγκρούσεων. Ορίζουν τους κανόνες του κοινωνικοοικονομικού παιχνιδιού, δηλ. τις στρατηγικές που τα άτομα επιτρέπεται να ακολουθήσουν για να επιλύσουν τα προβλήματά τους. Η ύπαρξη των κοινωνικών θεσμών είναι το πρώτο βήμα για την υπερπήδηση του λεγόμενου χρομπειανού προβλήματος της κοινωνικής τάξης, ενώ το δεύτερο είναι η συνεργασία των ατόμων μέσω ανταλλαγής μέσα στο υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο.

Στη βιβλιογραφία ο όρος «θεσμός» χρησιμοποιείται συχνά για να προσδιορίσει οργανισμούς κάθε μορφής. Για να αποφύγουμε την σύγχυση εννοιών, είναι χρησιμο να διαχωρίσουμε τους θεσμούς που συνίστανται στους κανόνες του παιχνιδιού από τους οργανισμούς ως σωματειακούς φορείς δράσεων (corporate actors), δηλ. ομάδες ατόμων συνδεδεμένων επί τη βάση κάποιων κανόνων που έχουν σχεδιαστεί προς επίτευξη κάποιου κοινού σκοπού (ή προς επίλυση κάποιου κοινού προβλήματος). Οργανισμοί ως «σωματειακοί φορείς δράσης» όπως τους αποκαλεί ο Coleman (1990), είναι συλλογικοί φορείς που χαρακτηρίζονται από ένα πλέγμα διαδικαστικών κανόνων το οποίο ορίζει τον συντονισμό των ατόμων-μελών της ομάδας τα οποία έχουν συνενώσει τους παραγωγικούς τους πόρους για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού. Μπορεί να είναι πολιτικοί οργανισμοί όπως για παράδειγμα τα πολιτικά κόμματα, οικονομικοί οργανισμοί όπως οι εταιρείες ή εκπαιδευτικοί οργανισμοί όπως τα πανεπιστήμια. Το σημαντικότερο στοιχείο είναι ότι οι κανόνες που συνιστούν μια οργάνωση ως σωματειακό φορέα δράσης δεσμεύουν αποκλειστικά και μόνον αυτά τα άτομα που συνενώνουν τους πόρους τους για έναν κοινό σκοπό και όχι όλα τα μέλη της κοινωνίας. Έτσι, οι οργανώσεις όταν διαδρούν με άλλες οργανώσεις ή άτομα, υπόκεινται στους ίδιους γενικούς κοινωνικούς κανόνες που ονομάσαμε θεσμούς, υπόκεινται δηλαδή στους ίδιους περιορισμούς που επιβάλλουν οι γενικοί κανόνες του παιχνιδιού.

Αφού ορίσαμε τους θεσμούς και τους διαχωρίσαμε από τους οργανισμούς, ας προχωρήσουμε τώρα στο πιο θεμελιώδες πρόβλημα κάθε θεωρίας των θεσμών: γιατί υπάρχουν θεσμοί; Υπάρχουν δύο κατηγορίες λόγων που μπορούν να παράσχουν μια εξήγηση για την ύπαρξη των θεσμών επί τη βάση μιας ατομοκρατικής θεώρησης. Η πρώτη κατηγορία έχει να κάνει με τις ψυχικές συγκινησιακές (motivational) δυνατότητες του homo sapiens και η δεύτερη με τις γνωστικές-αναλυτικές (cognitive) δυνατότητες του. Ξεκινώντας από την βασική παραδοχή σε σχέση με τις συγκινησιακές δυνατότητες του ανθρώπου, ότι δηλαδή κάθε άτομο επιδιώκει την αύξηση της προσωπικής του ευημερίας ή σε άλλη διατύπωση κάθε άτομο επιδιώκει τη βελτίωση της θέσης του με όποια μέσα του είναι διαθέσιμα, τότε είναι φανερό ότι κοινωνικές συγκρούσεις μεταξύ ατόμων που επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό θα εμφανιστούν αναγκαστικά. Εκείνες οι καταστάσεις στις οποίες η αύξηση της ευημερίας ενός ατόμου προϋποθέτει την άμεση ή έμμεση συνεργασία άλλων ατόμων μπορούν να ορισθούν ως κοινωνικά προβλήματα. Αυτές οι καταστάσεις δεν είναι «κοινωνικές» με την έννοια ότι τα εμπλεκόμενα άτομα έχουν επίγνωση ή ρητώς αναγνωρίζουν το γεγονός ότι εμπλέκονται σε τέτοιες καταστάσεις. Από την σκοπιά του επιστήμονα-παρατηρητή όμως τέτοια κοινωνικά προβλήματα είναι ευκρινώς αναγνωρίσιμα και το βασικό τους χαρακτηριστικό είναι ότι η ευημερία που επιτυγχάνεται από κάποια ατομική συμπεριφορά εξαρτάται κατά τον ένα ή άλλο τρόπο

από τη συμπεριφορά άλλων ατόμων. Μερικά στυλιζαρισμένα κοινωνικά προβλήματα έχει επεξεργαστεί η θεωρία παιγνίων όπως π.χ. το ευρύτερα γνωστό δίλημμα του φυλακισμένου, τα συντονιστικά παίγνια, το παίγνιο εμπιστοσύνης κ.ά.

Ας επικεντρωθούμε για λίγο στο δίλημμα του φυλακισμένου. Η δομή αυτού του παιγνίου συναντάται πολύ συχνά σε καταστάσεις που συνιστούν με τους παραπάνω όρους κοινωνικά προβλήματα. Ας αναλογιστούμε για λίγο μια κατάσταση με την οποία βρισκόμαστε αντιμέτωποι πολύ τακτικά στην καθημερινή μας κυρίως ζωή στα πεζοδρόμια της Αθήνας και άλλων ελληνικών πόλεων.

Δίλημμα Φυλακισμένου

		B	
		Δεν παρκάρει στο πεζοδρόμιο	Παρκάρει στο πεζοδρόμιο
A	Δεν παρκάρει στο πεζοδρόμιο	(1, 1)	(-2, 2)
	Παρκάρει στο πεζοδρόμιο	(2, -2)	(-1, -1)

Ο καθένας από εμάς μπορεί να αυξήσει την ευημερία του αν παρκάρει το αυτοκίνητό του στο πεζοδρόμιο στην περίπτωση εκείνη που οι υπόλοιποι δεν παρκάρουν το δικό τους αυτοκίνητο στο πεζοδρόμιο. Η κοινωνικά άριστη και άρα ευκαταία κατάσταση είναι εκείνη κατά την οποία κανένας δεν παρκάρει στο πεζοδρόμιο ($1+1=2$ μονάδες ευημερίας), ενώ η χειρότερη κατάσταση είναι εκείνη κατά την οποία όλοι παρκάρουν στο πεζοδρόμιο [$(-1)+(-1)=-2$ μονάδες ευημερίας]. Επειδή όλοι μας όμως προσανατολιζόμαστε στο ίδιο συμφέρον και λόγω της δομής του παιγνίου καταλήγουμε να παρκάρουμε στο πεζοδρόμιο, στην χειρότερη δηλαδή λύση.

Τώρα, για να επανέρθουμε πάλι στους θεσμούς και στο κεντρικό μας ερώτημα γιατί υπάρχουν θεσμοί, ο πρώτος και πιο σοβαρός λόγος ύπαρξής τους έχει να κάνει ακριβώς με το γεγονός ότι οι θεσμοί είναι κοινωνικοί κανόνες που συνιστούν λύση σε κοινωνικά προβλήματα και κοινωνικές συγκρούσεις που παρουσιάζουν την παραπάνω ή παρεμφερή δομή. Αυτή είναι η πιο θεμελιώδης *raison d'être* τους: η ζωή σε μια κοινωνία χωρίς θεσμούς θα ήταν, κατά την απαισιόδοξη διατύπωση του Hobbes, «μοναχική, φτωχή, βρομερή, βίαιη και σύντομη». Αυτό το επιχείρημα προβάλλεται στις περισσότερες πολιτικές και κοινωνικές θεωρίες και σε φιλοσοφικές θεωρήσεις, παλιές και νεώτερες, με μοναδική εξαίρεση αυτή των αναρχικών συγγραφέων. Ακόμα όμως και οι πιο αισιόδοξοι ανάμεσά τους συνήθως αμφισβητούν την αναγκαιότητα της ύπαρξης κρατικών κανόνων, όχι όμως και την αναγκαιότητα της ύπαρξης τουλάχιστον των μη τυπικών θεσμών όπως των ηθικών κανόνων, των κοινωνικών νορμών και των συμβάσεων για την διατήρηση κοινωνικής τάξεως. Ο ανθρώπινος εγωισμός πρέπει να καλουπιαστεί από κάποιου είδους κοινωνικό έλεγχο έτσι ώστε να είναι δυνατή η ανάδυση κοινωνικής συνεργασίας και οι θεσμοί παίζουν το ρόλο του απαραίτητου καλουπιού.

Γιατί όμως οι άνθρωποι αποδέχονται θεσμούς, δηλαδή κοινωνικούς δεοντολογικούς κανόνες, αντί να αποφασίζουν κάθε φορά εκ νέου για τον τρόπο επίλυσης μιας κοινωνικής διαφοράς ή σύγκρουσης κάθε φορά που αυτή εμφανίζεται; Γιατί να μη λύσουμε τα κοινωνικά προβλήματα *ad hoc* αφού, κατά κάποιο τρόπο, κάθε πρόβλημα –και άρα κάθε κοινωνικό πρόβλημα– έχει έναν ξεχωριστό, μοναδικό χαρακτήρα; Το μυστικό για την απάντηση αυτού του ερωτήματος βρίσκεται στη γνωσιακή δομή του ανθρώπινου εγκέφαλου και είναι αυτή η δομή των γνωσιακών μας λειτουργιών στην οποία συνίσταται η δεύτερη κατηγορία λόγων που εξηγούν την ύπαρξη των θεσμών. Ο ανθρώπινος εγκέφαλος είναι ένα ατελές όργανο σε ότι αφορά την δυνατότητά του να προβαίνει σε όλους εκείνους τους δύσκολους υπολογισμούς που είναι αναγκαίοι για να επιλυθούν τα προβλήματα που προέρχονται από την διάδραση με άλλους εγκεφάλους. Λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων επεξεργασίας πληροφοριακών στοιχείων όλα τα άτομα επιστρατεύουν την ενέργειά τους μόνο όταν ένα καινούργιο πρόβλημα παρουσιάζεται στο περιβάλλον τους και ακολουθούν ρουτίνες όταν κατηγοριοποιούν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ως οικεία. Αυτός είναι ο γενικός τρόπος με τη βοήθεια του οποίου τα άτομα, δεδομένων των γνωσιακών τους περιορισμών, μπορούν να επιβιώσουν σε ένα σύνθετο περιβάλλον.

Όταν μιλάμε για σύνθετο περιβάλλον, εννοούμε ακριβώς αυτό: οι περιορισμοί πνευματικής ικανότητας στους οποίους όλοι οι άνθρωποι υπόκεινται κάνει το περιβάλλον τους να μοιάζει σύνθετο, και χρήςον απλοποιήσεων ώστε να καταστεί δυνατή η επιτυχής δράση τους μέσα σε αυτό. Αυτό ισχύει τόσο για το φυσικό όσο και για το κοινωνικό τους περιβάλλον, το οποίο κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ. Λόγω της συνθετότητας του κοινωνικού περιβάλλοντος οι άνθρωποι υιοθετούν –συνειδητά ή ασυνειδήτα– κανόνες ως λύσεις των κοινωνικών τους προβλημάτων μάλλον και δεν αποφασίζουν εκ νέου κάθε φορά για τον τρόπο δράσης τους σε προβληματικές καταστάσεις όπου απαιτείται ο συντονισμός τους με άλλους. Οι κανόνες *en genere*, είναι όπως το διατυπώνει ο Hayek (1976/1982 σελ. 8) «a device for coping with our constitutional ignorance», είναι «[the] device we have learned to use because our reason is insufficient to master the full detail of complex reality» (Hayek, 1960, σελ. 66) [«είναι το τέχνασμα που έχουμε μάθει να χρησιμοποιούμε γιατί ο λόγος μας είναι ανεπαρκής στο να γίνεται κύριος όλων των λεπτομερειών της σύνθετης πραγματικότητας» Μτφ. Χ.Μ.]. Οι κοινωνικοί κανόνες ή θεσμοί είναι κατ' αναλογία τα τεχνάσματά μας για την επίλυση επαναλαμβανόμενων κοινωνικών προβλημάτων τα οποία εμφανίζονται όταν ιδιοτελή άτομα διαδρούν.¹⁶

Ο Γερμανός ανθρωπολόγος Arnold Gehlen ουσιαστικά προβάλλει το ίδιο επιχείρημα

¹⁶ Ενώ η παραδοσιακή κοινωνιολογική ανάλυση τόνιζε κυρίως την δεοντολογική διάσταση των θεσμών, ο νέος ινστιτουτιοναλισμός δίνει μεγάλη έμφαση στη γνωσιακή διάσταση. Βλ. π.χ. Hall and Taylor (1998, σελ. 25) και DiMaggio and Powell (1991, σελ. 15) Βλέπε επίσης και Lindenberg (1998, σελ. 718): «In NIS [New Institutional Sociology] the full internalization argument (which implied moral guidance of behavior) has been replaced by the idea of behavior guided by cognitive processes [...] The point is that institutionalization is linked to the establishment of cognitive habits which influence the very experience of reality (as a taken-for-granted reality) rather than just the response to reality».

όταν τονίζει το ρόλο των θεσμών ως μέσον αποφόρτισης των ατόμων από το καθήκον τους να λαμβάνουν αποφάσεις διαρκώς. Σε σύγκριση με τη συμπεριφορά των άλλων ζώων, η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι πολύ πιο εύπλαστη και προσαρμόσιμη σε ποι- κίλα περιβάλλοντα. Αυτή η πλαστικότητα και προσαρμοστικότητα στη συμπεριφορά, παρά το ότι είναι επωφελής, προκαλεί αβεβαιότητα για κάθε άτομο σχετικά με την συμπεριφορά των άλλων ατόμων. Οι θεσμοί εξαλείφουν αυτή τη δυσκολία¹⁷: ορίζο- ντας γενικά δεοντολογικά υποδείγματα συμπεριφοράς, τα οποία υιοθετούνται από τα άτομα μιας κοινωνίας, τα απελευθερώνει από την ανάγκη να αποφασίζουν κάθε φορά εκ νέου. Αυτή η επικουρία ή αποφόρτιση των θεσμών είναι παραγωγική σύμφωνα με τον Gehlen γιατί αποδεσμεύει την ενέργεια του ατόμου και την κατευθύνει σε άλλες δημιουργικές λειτουργίες. Με τον προσανατολισμό σε κοινωνικούς κανόνες δίνεται η δυνατότητα να αντιμετωπισθούν νέα προβλήματα με νέες και πρωτότυπες λύσεις, γε- γονός που συμβάλλει στην κοινωνική πρόοδο. Αυτή η απελευθερωτική λειτουργία των θεσμών («Entlastung» κατά τον Gehlen) είναι εξαιρετικά σημαντική ακριβώς για ένα γνωσιακά ελλειμματικό ον όπως ο άνθρωπος, γιατί του παρέχει την δυνατότητα επι- κέντρωσης των περιορισμένων γνωσιακών του πόρων σε άλλες δραστηριότητες και εν τέλει την δυνατότητα να καταστεί μοναδική προσωπικότητα. Στην επιτυχή διατύπωση του Gehlen (1961, σελ. 72): «Wer nicht innerhalb seiner Umstände, sondern unter allen Umständen Persönlichkeit sein will, kann nur scheitern.» («*Εκείνος που δεν θέλει να είναι προσωπικότητα μόνο στις δικές του περιστάσεις, αλλά σε όλες τις περιστάσεις μπορεί μόνο να αποτύχει*»). Μτφ. Χ.Μ.).

Η ύπαρξη των θεσμών οφείλεται έτσι και σε λόγους που είναι γνωσιακού χαρακτήρα (cognitive reasons) (DiMaggio and Powell, 1991, σελ. 10 επ.), αποτελούν ένα μέσο μει- ωσης της άγνοιας που αντιμετωπίζουν τα άτομα όταν διαδρούν. Οι θεσμοί ως κανόνες του παιχνιδιού σταθεροποιούν τις προσδοκίες και άρα μειώνουν την αβεβαιότητα των υποκειμένων.¹⁸ Προσφέρουν μία πρώτη δόμηση του περιβάλλοντός τους, μια πρώτη κατά

¹⁷ Βλ. Gehlen (1961, σελ. 68): «Die Institutionen wie Recht, Ehe, Eigentum usw. ersch- einen dann als haltgebende und gestaltbestimmende Stabilisierungen von Antriebskräften, die isoliert gedacht als plastisch und richtungslabil erscheinen. Jede Kultur <stilisiert> gewisse Verhaltensformen heraus, macht sie verpflichtend und für alle ihr Zugehörigen modellvorbildlich. Solche Institutionen bedeuten dann für den einzelnen eine Entlastung von Grundentscheidungen und eine eingewöhnte Sicherheit der maßgeblichen Orientierungen, sodaß das Verhalten reflex- ionsfrei und stetig, auch in der Gegenseitigkeit gleichförmig erfolgen kann.»

¹⁸ Αυτό το επιχείρημα είναι κοινώς αποδεκτό από όλους τους ινστιτουτιοναλιστές, παλαιούς και νέους. Ίδε π.χ. Commons (1924/1968, σελ. 138) και Hayek (1973/1982, σελ. 102): «The task of rules of just conduct can thus only be to tell people which expectations they can count on and which not». Ίδε επίσης Lachmann (1963, σελ. 63): «Was allerdings erforderlich ist, um die Handlungen von Millionen von Menschen erfolgreich zu koordinieren, ist das Bestehen von Institutionen. In ihnen objektivieren sich, sozusagen für uns als handelnde Individuen, die millionenfachen Handlungen unserer Mitmenschen, deren individuelle Pläne, Absichten und Motive wir unmöglich kennen können.» Ίδε επίσης Taylor (1998, σελ. 17 επ.).

το μάλλον ή ήττον ασφαλή προσέγγιση του τι πρόκειται να συμβεί και τι όχι, και του τι πιθανώς θα εμφανισθεί και τι πιθανώς όχι. Ενώ όμως η σταθεροποιητική λειτουργία των θεσμών είναι πράγματι πολύ σημαντική, θα πρέπει κανείς να είναι προσεκτικός σε ότι αφορά την αποφυγή της λειτουργικής πλάνης και να διαχωρίσει ευκρινώς αίτιο και αιτιατό. Η σταθεροποίηση των προσδοκιών που παρέχουν οι θεσμοί είναι το αποτέλεσμα της ύπαρξής τους. Η αιτία της ύπαρξής τους συνίσταται όπως ήδη έχω αναπτύξει –εκτός των συγκινησιακών δυνατοτήτων του homo sapiens (motivational reasons)– επίσης στο γενικότερο φαινόμενο των περιορισμένων γνωσιακών δυνατοτήτων του ανθρώπου.

III. ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΕΜΦΑΝΙΣΗΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Αφού παρέθεσα όσο πιο σύντομα αυτό ήταν δυνατόν μερικές βασικές έννοιες και αρχές της σύγχρονης θεωρίας των θεσμών θα εστιάσω τώρα για λίγο το ενδιαφέρον μου στην παρουσίαση των μηχανισμών εμφάνισης και εξέλιξης των κοινωνικών θεσμών. Οι θεσμοί δημιουργούνται είτε εσκεμμένα είτε αυθόρμητα, είναι δηλαδή είτε προϊόντα συλλογικών αποφάσεων είτε προϊόντα μιας αυθόρμητης διαδράσεως μεταξύ των ατόμων. Οι θεσμοί ως πλέγματα που διαμορφώνονται με ηθελημένη συλλογική δράση, οι σχεδιασμένοι θεσμοί, έγιναν αντικείμενο μελέτης πολλών διανοητών. Οι μηχανισμοί εμφάνισης των αυτοφυών θεσμών όμως εξετάστηκαν για πρώτη φορά στο έργο των Σκώτων Ηθικών Φιλοσόφων του 18ου αιώνα. Ο David Hume για παράδειγμα τόνισε τη σημασία ενός συστήματος κανόνων δικαίου «που είναι βέβαια επωφελές για το δημόσιο παρά το γεγονός ότι δεν σχεδιάστηκε με αυτόν τον σκοπό από τους εφευρέτες του» (1740/1978, σελ. 529): [*«A system of rules of justice that is of course advantageous to the public, tho' it be not intended for that purpose by the inventors».*] Ο Ferguson παρατηρεί ότι «έθνη σκοντάφτουν πάνω σε δημιουργήματα που είναι πράγματι το αποτέλεσμα ανθρώπινων πράξεων, όχι όμως η εκτέλεση οποιουδήποτε ανθρώπινου σχεδιασμού» (1765/1996, σελ. 188): (*«[N]ations stumble upon establishments which are indeed the result of human action, but not the execution of any human design»*). Και στην περίφημη μεταφορά του Adam Smith ο έμπορος που σκοπεύει μόνο το ίδιο κέρδος «οδηγείται από ένα άορατο χέρι στην προώθηση ενός σκοπού που δεν ήταν μέρος της πρόθεσής του» (1776/1976, σελ. 477: *«[The merchant who intends only his own gain is] led by an invisible hand to promote an end which was not part of his intention»*).

Αυτές οι θεωρήσεις των Σκώτων Ηθικών Φιλοσόφων είναι σημαντικές, γιατί για πρώτη φορά η εμφάνιση των θεσμών δεν εξηγείται αποκλειστικά επί τη βάση ηθελημένης δράσης που σκοπεύει συνειδητά στη δημιουργία τους. Από τους σύγχρονους κοινωνικούς επιστήμονες εκείνος που προσέφερε την πιο εμβριθή ανάλυση των αυτοφυών θεσμών εντάσσοντας την εξέλιξή τους σε μια γενικότερη θεωρία πολιτισμικής εξέλιξης ήταν σίγουρα ο Hayek. Γι' αυτό θα άξιζε να σταθούμε για λίγο στο έργο του. Στη θεωρία πολιτισμικής εξέλιξης του Hayek η πρόοδος του πολιτισμού (growth of civilization) εξισώνεται με την αύξηση της γνώσης (growth of knowledge), όπου ο όρος γνώση χρησιμοποιείται έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει όλες τις ανθρώπινες προσαρμογές στο περιβάλλον στις οποίες έχει ενσωματωθεί η παρελθούσα εμπειρία». (Hayek, 1960/σελ.

26: «[...] if we interpret knowledge to include all the human adaptations to environment in which past experience has been incorporated»). Η γνώση κατά την Χαγιεκιανή αντίληψη δεν περιορίζεται μόνο στην επιστημονική γνώση ούτε στην γνώση που μπορεί να εκφραστεί με γλωσσικά μέσα, αλλά συμπεριλαμβάνει «τις συνήθειές μας και τις δεξιότητές μας, τις συναισθηματικές συμπεριφορές, τα εργαλεία μας και τους θεσμούς μας – όλες [...] τις προσαρμογές μας που έχουν λάβει χώρα ως αποτέλεσμα της επιλεκτικής εξέλιξης των λιγότερο κατάλληλων συμπεριφορών» (στο ίδιο). Έτσι ο Hayek ισχυρίζεται όχι μόνον ότι η επιστημονική μας γνώση αυξάνεται διαχρονικά, αλλά και ότι οι κοινωνικοί κανόνες και θεσμοί μιας κοινωνίας αυξάνονται επίσης.

Τι σημαίνει όμως αυτό πιο συγκεκριμένα; Ο Hayek στρέφει την προσοχή μας στην αναλογία των κοινωνικών κανόνων που χρησιμοποιούνται από τα άτομα για να επιλύσουν τα επαναλαμβανόμενα προβλήματα κοινωνικής διάδρασης με τα εργαλεία που κατά τον ίδιο τρόπο προμηθεύουν στανταρντισμένες λύσεις σε επαναλαμβανόμενα προβλήματα. Το βασικό του επιχείρημα είναι ότι «οι διάφοροι θεσμοί και συνήθειες, τα εργαλεία και οι μέθοδοι να γίνονται πράγματα που [...] συνιστούν την πολιτισμική μας κληρονομιά» (Hayek 1960, σελ. 62) έχουν υποστεί «την βραδεία δοκιμασία του χρόνου» (1967, σελ. 111) στο πλαίσιο «μιας εξελικτικής διαδικασίας δοκιμής και λάθους» (1976/1982, σελ. 135). «Εκείνοι οι κανόνες που έχουν εξελιχθεί στην διαδικασία μεγέθυνσης της κοινωνίας ενσωματώνουν την εμπειρία πολύ περισσότερων δοκιμών και λαθών απ' ό,τι θα ήταν δυνατόν να αποκτήσει ένα ατομικό πνεύμα» (Hayek, 1967, σελ. 88).

Σύμφωνα με τον Hayek οι άνθρωποι, κυρίως ασυνείδητα, υιοθετούν και ακολουθούν κοινωνικούς κανόνες που προσφέρουν λύσεις σε επαναλαμβανόμενα προβλήματα κοινωνικής διαδράσεως κατά έναν οιονεί αυτοματοποιημένο τρόπο. Υπάρχουν δύο βασικά επιχειρήματα κατά αυτής της θεώρησης της πολιτισμικής εξέλιξης στο έργο του Hayek. Το πρώτο αφορά στην στήριξη του επιχειρήματος του Hayek στο μηχανισμό της ομαδικής επιλογής (group selection). Ο Hayek εξηγώντας την πολιτισμική εξέλιξη τονίζει από την μια πλευρά τους νεωτερισμούς που εισάγουν τα άτομα που πειραματίζονται με νέους κανόνες και από την άλλη πλευρά τον ανταγωνισμό μεταξύ παλαιών και νέων κανόνων και την επιλογή εκείνων οι οποίοι οδήγησαν στην επιτυχία τις ομάδες που τους χρησιμοποίησαν (Hayek, 1979, σελ. 204, σημ. 48). Το κριτήριο της επιλογής είναι έτσι η επιτυχία της ομάδας ή με άλλα λόγια «η μεταβίβαση κανόνων συμπεριφοράς λαμβάνει χώρα από άτομο σε άτομο, ενώ αυτό που μπορεί να αποκληθεί φυσική επιλογή των κανόνων λειτουργεί επί τη βάση μεγαλύτερης ή μικρότερης αποτελεσματικότητας της καταληκτικής τάξης της ομάδας. (Hayek, 1967, σελ. 67). (« [the] transmission of rules of conduct takes place from individual to individual, while what may be called the natural selection of rules will operate on the basis of greater or less efficiency on the resulting order of the group»).

Το επιχείρημα εναντίον αυτής της αντίληψης περί ομαδικής επιλογής είναι ότι δεν είναι συνεπές με τον μεθοδολογικό ατομισμό. Για να συμβεί αυτό, θα έπρεπε κανείς να υποδείξει έναν μηχανισμό ανατροφοδότησης (feedback mechanism) ο οποίος θα συσχέτιζε πώς, τελικά, άτομα που λειτουργούν μέσα στην ομάδα μπορούν να επωφεληθούν έστω έμμεσα αν ακολουθήσουν ορισμένους πολιτιστικούς κανόνες. Το ζητούμενο δηλαδή είναι να καταδειχθεί πώς τα άτομα μέσα στην ομάδα τελικώς υιοθετούν εκείνους τους κανόνες που οδηγούν την ομάδα σε επιτυχία. Αν υπάρχει όμως το πρόβλημα του ελεύ-

θερου επιβάτη, το απλό επιχείρημα ότι οι αντίστοιχοι κανόνες είναι επωφελείς για την ομάδα δεν είναι επαρκές.¹⁹ Αντιθέτως για να είναι το επιχείρημα του Hayek έγκυρο, θα πρέπει να προστεθεί η υπόθεση αλτρουιστικής συμπεριφοράς κάθε μέλους της ομάδας. Αυτό όμως δεν μπορεί ασφαλώς να υποτεθεί, γιατί η ύπαρξη ακόμα και ενός ελεύθερου επιβάτη, ο οποίος προσπορίζεται τα οφέλη της ομάδας χωρίς να συμμετέχει στα κόστη, θα επαρκούσε για να διαψευσθεί η υπόθεση.

Το δεύτερο επιχείρημα εναντίον της θεωρίας της πολιτισμικής εξέλιξης του Hayek έχει να κάνει με την προαναφερθείσα αναλογία των κανόνων ως εργαλείων.²⁰ Ενώ όλοι οι προσωπικοί κανόνες που ακολουθούνται από τα άτομα μπορούν εύκολα να κατανοηθούν ως εργαλεία προς επίλυση προσωπικών προβλημάτων, οι κοινωνικοί κανόνες δεν μπορούν πάντοτε να συλληφθούν με τη βοήθεια της αναλογίας κανόνων ως εργαλείων. «Αυτή η αναλογία είναι λιγότερο εφαρμόσιμη όσο λιγότερο οι κανόνες περί ών ο λόγος επιδέχονται ατομικών πειραμάτων και επιλογών. [...] Είναι λιγότερο αυτονόητη για τους κανόνες που μπορούν να δοκιμασθούν μόνο σε συλλογικά πειράματα και δη αν αυτές οι δοκιμές γίνονται από πολιτικές κοινότητες σε αντίθεση, για παράδειγμα, με μια ιδιωτική οργάνωση που λειτουργεί σε ένα περιβάλλον της αγοράς» (Vanberg 1994, σελ. 187 επ.). Πρέπει λοιπόν να διακρίνει κανείς μεταξύ διαφορετικών επιπέδων πειραματισμού με κανόνες και μεταξύ διαφορετικών επιπέδων επιλογής κανόνων – για παράδειγμα αν είναι άτομα ή ομάδες ατόμων όπως τοπικές αρχές ή εθνικές κυβερνήσεις που εφευρίσκουν και μιμούνται νέους κοινωνικούς κανόνες.²¹ Έτσι λοιπόν μόνο εκείνοι

¹⁹ Βλέπε αναλυτικά περί αυτού Vanberg (1994, σελ. 199).

²⁰ Hayek (1973/1982, σελ. 21) «Like all general purpose tools, rules serve because they have become adapted to the solution of recurring problem situations and thereby help to make the members of the society in which they prevail more effective in the pursuit of their aims. Like a knife or a hammer they have been shaped not with a particular purpose in view but because in this form rather than in some other form they have proved serviceable in a great variety of situations. They have not been constructed to meet foreseen particular needs but have been selected in a process of evolution. The knowledge which has given them their shape is not knowledge of particular future effects but knowledge of the recurrence of certain problem situations or tasks, of intermediate results regularly to be achieved in the service of a great variety of ultimate aims; and much of this knowledge exists not as an enumerable list of situations for which one has to be prepared, or of the importance of the kind of problems to be solved, or of the probability that they will arise, but as a propensity to act in certain types of situations in a certain manner.»

²¹ Περὶ αὐτοῦ ἴδε Vanberg (1992, σελ. 114 επ.): «The 'rules as tools' analogy [...] makes it appear as if the experimenting with and selecting among potential alternatives is essentially a matter of separate individual choices in both cases, for tools as well as for rules. [...] It seems obvious, however, that it is not generally applicable in the realm of rules and institutions. [...] To mention only two particular obvious examples: It is hardly possible for an individual driver to experiment with a 'left-driving rule' in a community where driving on the right side of the road is the rule; and it is simply unfeasible for an individual citizen to try out a new rule for electing a parliament – even if such individuals would firmly believe in the superiority of an alternative practice.»

οι κοινωνικοί κανόνες που δοκιμάζονται ατομικά και γίνονται αντικείμενο μίμησης από άτομα, όταν είναι επιτυχείς, μπορούν να παίξουν το ρόλο της «αποθήκης εμπειριών των παρελθουσών γενεών», όπως ισχυρίζεται ο Hayek.

Φαίνεται λοιπόν ότι ενώ η θεωρία πολιτισμικής εξέλιξης του Hayek μπορεί σε μεγάλο βαθμό να αξιολογηθεί ως μία πολύ σοβαρή προσπάθεια κατασκευής μιας γενικής θεωρίας θεσμικής αλλαγής, πάσχει σε ορισμένα σημεία, κυρίως σε ότι αφορά τον μονομερή τονισμό της εξελικτικής διαδικασίας αυθόρμητης εμφάνισης των κοινωνικών θεσμών. Μια πιο διαφοροποιημένη και συστηματική ανάλυση των κοινωνικών θεσμών φαίνεται λοιπόν να είναι απαραίτητη.

Κλείνοντας αυτό το μέρος του άρθρου, θα ήθελα να συνοψίσω επαναλαμβάνοντας ότι υπάρχουν δύο βασικοί μηχανισμοί εμφάνισης και αλλαγής κοινωνικών θεσμών: Μπορούν να εμφανιστούν ηθελημένα ως προϊόν συλλογικών αποφάσεων ή ως μη επιδιωκόμενα αποτελέσματα σκόπιμης ανθρώπινης δράσης. Στο επόμενο μέρος θα δείξω σύντομα ποιοι μηχανισμοί οδηγούν στην εμφάνιση ποιου είδους θεσμών.

IV. ΤΥΠΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΤΥΠΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Ενας πολύ παραγωγικός και συνάμα πολύ διαδεδομένος διαχωρισμός μεταξύ διαφορετικών τύπων θεσμών πραγματοποιείται με βάση το κριτήριο του φορέα επιβολής των θεσμών. Μια συνήθης ταξινόμηση των θεσμών που ακολουθεί αυτό το κριτήριο είναι η επόμενη:

Άτυποι Θεσμοί	Συμβατικοί Κανόνες	Αυτοελεγχόμενοι
	Ηθικοί Κανόνες	Ατομική Επιβολή (First Party)
	Κοινωνικές Νόρμες	Άλλα άτομα της ομάδας
Τυπικοί Θεσμοί	Δίκαιο	Κράτος

Δεν είναι δυνατόν στο πλαίσιο αυτού του άρθρου να αναλύσω λεπτομερώς πώς εμφανίζεται κάθε τύπος θεσμών, με τι μηχανισμό επιβάλλεται στα άτομα και πώς υιοθετείται. Μία σύντομη αναφορά σε κάθε έναν από αυτούς είναι όμως επιβεβλημένη. Το χαρακτηριστικό των συμβατικών κανόνων είναι ο αυτοελεγχόμενος και αυτοπροστατευόμενος χαρακτήρας τους: αφού εμφανιστούν, κανένας δεν έχει κίνητρο να παραβιάσει κανόνες που όλοι οι υπόλοιποι τηρούν. Στη σύγχρονη θεωρία των παιγνίων οι συμβατικοί κανόνες αναλύονται συνήθως με τη βοήθεια των λεγόμενων συντονιστικών παιγνίων (coordination games). Παραδείγματα τέτοιων κανόνων είναι οι κανόνες οδικής κυκλοφορίας, τα βιομηχανικά πρότυπα, οι τύποι συμβάσεων, η γλώσσα κ.λπ. Οι κανόνες της ηθικής (ως εμπειρικά φαινόμενα σε αντίθεση με την κριτική-αξιολογική ηθική των φιλοσόφων) αφορούν βασικές προϋποθέσεις κοινωνικής συμβίωσης που είναι ανεξάρτητες από πολιτιστικές και γεωγραφικές διαφοροποιήσεις και σε αυτό συνίσταται η διαφορά τους από τις κοινωνικές νόρμες, όπως έδειξε ο Lawrence Kohlberg στις εμπειρικές έρευνές του (Kohlberg, 1984). Οι μηχανισμοί ελέγχου των ηθικών κανόνων βρίσκονται

μέσα στην ίδια την ανθρώπινη προσωπικότητα. Τυπικά παραδείγματα ηθικών κανόνων είναι η τήρηση των υπεσχημένων, ο σεβασμός των περιουσιακών δικαιωμάτων, να λέγεται η αλήθεια κ.λ.π. και έχουν καθολικό-πανανθρώπινο χαρακτήρα. Η ύπαρξή τους δεν σημαίνει ωστόσο και την καθολική τους τήρηση μια και πολλές κοινωνικές μονάδες τους παραβιάζουν όταν συγκρούονται με τα συμφέροντά τους. Οι κοινωνικές νόρμες αντίθετα δεν παρουσιάζουν καθολικό χαρακτήρα και ο φορέας επιβολής τους είναι τα άλλα άτομα της κοινωνικής ομάδας ενώ οι μηχανισμοί ελέγχου συνίστανται στην επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία συγκεκριμένων συμπεριφορών. Οι κοινωνικές νόρμες, σε αντίθεση με τους ηθικούς κανόνες προσφέρουν λύσεις κοινωνικών προβλημάτων μικρότερης σημασίας.

Ενώ ο φορέας επιβολής των διαφορετικών κατηγοριών άτυπων θεσμών είναι διαφορετικός καθώς επίσης και ο μηχανισμός ελέγχου τους, το κοινό τους στοιχείο –και αυτό είναι πολύ σημαντικό– είναι ότι όλοι οι άτυποι θεσμοί εμφανίζονται ως μη επιδιωκόμενα αποτελέσματα σκόπιμης ανθρώπινης δράσης. Ο μηχανισμός εμφάνισης και εξέλιξής τους με άλλα λόγια είναι μια εξελικτική διαδικασία τύπου άρατης χειρός. Η διαδικασία αυτή αρχίζει με την πρόσληψη μιας κατάστασης ως νέου προβλήματος από κάποιο άτομο, λόγω μιας αλλαγής στο περιβάλλον, και με την επινοήση μιας λύσης μετά από μία δημιουργική απόφαση από το ίδιο άτομο. Τόσο το πρόβλημα όσο και η επινοηθείσα λύση του προβλήματος είναι αυστηρά προσωπικού χαρακτήρα και η λύση υιοθετείται γιατί το άτομο προσδοκά αύξηση της ευημερίας του. Αυτή η νέα αντίδραση σε μια προβληματική κατάσταση γίνεται νεωτερισμός τότε ακριβώς όταν και άλλα άτομα αποφασίζουν να μιμηθούν αυτή τη λύση. Με άλλα λόγια ο νεωτερισμός είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο γιατί έχει να κάνει με καινούργιες λύσεις που γίνονται αντιληπτές ως καινούργιες και από άλλα άτομα εκτός του αρχικού εισηγητή. (Η περίπτωση δηλαδή εκείνη κατά την οποία ένα άτομο προσλαμβάνει μια κατάσταση ως ένα νέο πρόβλημα και δοκιμάζει μια λύση που είναι μόνο καινούργια για το ίδιο αλλά όχι για τα άλλα μέλη της κοινωνικής ομάδας, δεν συνιστά νεωτερισμό).

Η μίμηση από τα άλλα άτομα προκαλεί μια συσσωρευτική διαδικασία μάθησης κατά τη διάρκεια της οποίας μια νέα συμπεριφορά ή πρότυπο δράσης υιοθετείται ευρέως από όλα εκείνα τα άτομα που προσδοκούν ότι έτσι θα αυξήσουν τη δική τους ευημερία.²² Η διάχυση αυτής της νεωτεριστικής συμπεριφοράς σε πολλά ή όλα τα μέλη της κοινότητας επέφερε την επίλυση σε ένα πρόβλημα το οποίο από την πλευρά του παρατηρητή μπορεί να προσδιοριστεί ως κοινωνικό. Με άλλα λόγια ένας κοινωνικός θεσμός γεννιέται ενώ τα άτομα «δεν είχαν το γενικό υπόδειγμα σχέσεων το οποίο εν τέλει παράγεται αρχικά στο νου τους, ούτε στο επίπεδο των προθέσεων ούτε ακόμα στο επίπεδο της πρόβλεψης ή της συνείδησης» (Ullmann-Margalit, 1978, σελ. 271).

Ενώ λοιπόν οι άτυποι θεσμοί δημιουργούνται ως μη επιδιωκόμενα αποτελέσματα ανθρώπινης δράσης σε μια διαδικασία, την οποία κανείς ατομικός νους δεν μπορεί συνειδητά να ελέγξει, το δίκαιο ή με άλλα λόγια το σύνολο των κοινωνικών κανόνων που ονόμασα τυπικούς θεσμούς είναι προϊόντα συλλογικών αποφάσεων. Το κράτος ως

²² Ίδε Koppl (1992, σελ. 308).

οργανισμός²³ δημιουργεί δίκαιο «είτε κατασκευάζοντας με συνειδητή απόφαση των οργάνων του νέους κανόνες δικαίου ή εφοδιάζοντας με κατάλληλη προσαρμογή υφιστάμενους άτυπους κανόνες με κυρώσεις» (Γέμτος, 2001, σ. 36). Η σύγχρονη θεωρία της δημόσιας επιλογής επιδιώκει ακριβώς να εξηγήσει πώς συλλογικές αποφάσεις οδηγούν στη διαμόρφωση θεσμών στον κοινωνικό χώρο.²⁴ Προϋπόθεση είναι η διαμόρφωση κοινών πνευματικών μοντέλων (shared mental models) ως προς τα χαρακτηριστικά των προβλημάτων, αλλά τελικά οι συλλογικές αποφάσεις που οδηγούν στη διαμόρφωση των κανόνων δικαίου είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής διαδικασίας κατά τη διάρκεια της οποίας άτομα και οργανώσεις καταφέρνουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό να χρησιμοποιήσουν τη δύναμη που διαθέτουν για να επιβάλουν κανόνες που προωθούν τα συμφέροντά τους. Επειδή αυτό που ονομάζουμε πολιτική δύναμη (political power) είναι δύσκολο να εντοπιστεί θεωρητικά, συχνά η σύγχρονη πολιτική θεωρία χρησιμοποιεί την έννοια των πόρων ως του αποφασιστικού εκείνου παράγοντα που καθορίζει την συμπεριφορά των παικτών στο πολιτικό παιχνίδι. Οι πόροι αυτοί είναι τριών ειδών, οικονομικοί, πολιτικοί και ιδεολογικοί και ανάλογα με τον βαθμό στον οποίο είναι διαθέσιμοι στους παίκτες, καθορίζουν το ύψος της διαπραγματευτικής τους δύναμης και άρα το πόσο μπορούν να επηρεάσουν την πολιτική διαδικασία που με τη σειρά της γεννά τους τυπικούς θεσμούς.²⁵

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν τα όσα είπαμε για τους τυπικούς και άτυπους θεσμούς πρέπει να τονίσουμε ότι οι μηχανισμοί εμφάνισής τους είναι διακριτοί: ενώ οι άτυποι θεσμοί γεννιούνται μέσα από μία διαδικασία άορατης χειρός – τρόπον τινά μέσα από την κοινωνία, οι τυπικοί θεσμοί είναι το αποτέλεσμα της πολιτικής διαδικασίας που επιβάλλεται τρόπον τινά από έξω στην κοινωνία, στο πλαίσιο συλλογικών αποφάσεων ατόμων που διαθέτουν πόρους, οικονομικούς, πολιτικούς ή ιδεολογικούς. Είναι άρα φυσικό, αν είναι αληθή τα όσα έχω πει, ότι δεν υπάρχει καμία αναγκαιότητα οι τυπικοί και άτυποι θεσμοί να αλληλοσυμπληρώνονται κατά τρόπον τέτοιο ώστε να παράγεται μια αποτελεσματική κοινωνική τάξη ή ακόμα περισσότερο, ώστε να ωθείται η οικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνίας.

V. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΞΑΡΤΗΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΤΡΑΠΟ

Το πρόβλημα της αλληλεπίδρασης τυπικών και άτυπων θεσμών είναι ένα ανοικτό και σήμερα ζήτημα στη θεωρία των θεσμών. Στη φιλοσοφία του δικαίου η αντίστοιχη συζήτηση επικεντρώνεται στη σχέση του δικαίου με τους ηθικούς κανόνες και στο αν οι

²³ Βλ. τον κλασικό ορισμό του Max Weber, (1919/1994, σελ. 36): «Staat ist diejenige menschliche Gemeinschaft, welche innerhalb eines bestimmten Gebietes – dies: das „Gebiet“, gehört zum Merkmal – das *Monopol legitimer physischer Gewaltsamkeit* für sich (mit Erfolg) beansprucht.»

²⁴ Για μια εποπτεία του χώρου πβλ. κυρίως Mueller (2003).

²⁵ Για μια εμπειρική μελέτη του ρόλου της πολιτικής δύναμης στη διαμόρφωση των τυπικών θεσμών πβλ. κυρίως Knight (1992) και Moe (2005).

ηθικοί κανόνες πρέπει να θεωρούνται εννοιολογικό στοιχείο του δικαίου ή όχι. Στο νέο ινστιτούτιοναλισμό το πρόβλημα διατυπώνεται γενικότερα σε σχέση κυρίως με δύο ερωτήματα: (α) Πώς αλληλεπιδρούν οι τυπικοί και άτυποι θεσμοί ως προς την επικράτηση κοινωνικής τάξης; (β) Ποιο θεσμικό μίγμα (institutional mix) τυπικών και άτυπων κανόνων οδηγεί σε ένα οικονομικό παιχνίδι παραγωγής πλούτου (wealth-creating economic game) (σε αντίθεση με ένα αντιπαραγωγικό παιχνίδι που χαρακτηρίζεται από διαμάχες μεταξύ ομάδων για την κατανομή του πλούτου);

Δεν μπορώ να αναφερθώ ενδελεχώς στις θεωρητικές προσπάθειες που έχουν γίνει για να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα και θα αρκεσθώ μόνο να αναφέρω ότι οι περισσότερες από αυτές δεν έχουν στεφθεί από επιτυχία και ότι βρισκόμαστε μόνο στην αρχή. Μια διάσταση του προβλήματος θα αποπειραθώ ωστόσο να φωτίσω λίγο περισσότερο, γιατί είναι εκείνη που άπτεται περισσότερο της γενικότερης προβληματικής της παράδοσης και εξέλιξης που είναι το ειδικότερο θέμα που πραγματεύομαι εδώ. Αυτή η διάσταση έχει να κάνει με τα εξελικτικά μονοπάτια τα οποία ακολουθούν οι κοινωνίες και τις ατραπούς στις οποίες καταλήγουν να βρίσκονται και τις οποίες δεν μπορούν να εγκαταλείψουν εύκολα ή και καθόλου. Αφήστε με να προσεγγίσω αυτό το θέμα συστηματικά.

Μέχρι τώρα έχω προτείνει την ταξινόμηση των θεσμών σε τυπικούς και άτυπους και έχω συζητήσει ακροθιγώς τους μηχανισμούς εμφάνισής τους. Ποια είναι όμως η επίδραση των τυπικών και άτυπων θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνίας;

Ο νέος ινστιτούτιοναλισμός διαφοροποιείται από άλλες θεωρίες οικονομικής ανάπτυξης ακριβώς στο γεγονός ότι τονίζει συστηματικά το ρόλο των θεσμών στην αναπτυξιακή πορεία των κοινωνιών. Η συσσώρευση φυσικού και ανθρώπινου κεφαλαίου και η τεχνολογική πρόοδος όπως τονίζονται από την νεοκλασική οικονομική θεωρία δεν είναι παρά μόνο δευτερογενείς παράγοντες οικονομικής ανάπτυξης. Το πρόβλημα της παραγωγής πλούτου είναι πολύ πιο σύνθετο και ο νέος ινστιτούτιοναλισμός τονίζει ακριβώς τον κυρίαρχο ρόλο των θεσμών ως των κανόνων του οικονομικού παιχνιδιού που προσδιορίζουν τα κίνητρα αλλά και γενικότερα τις συμπεριφορές των οικονομικών υποκειμένων, καναλοποιούν έτσι τις δραστηριότητές τους, οδηγούν κατόπιν στη συσσώρευση φυσικού και ανθρώπινου κεφαλαίου και σε τεχνολογικούς νεωτερισμούς και εν τέλει σε αύξηση του πλούτου και της ευημερίας.

Αυτό που είναι σημαντικό είναι ότι από μόνοι τους ούτε οι τυπικοί ούτε οι άτυποι θεσμοί είναι ικανοί να επιφέρουν οικονομική ανάπτυξη. Τα πειράματα που η ιστορία από μόνη της επέτρεψε τρόπον τινά να λάβουν χώρα, αποδεικνύουν νομίζω το αληθές του ισχυρισμού μου. Η Γερμανία, η Κίνα και η Κορέα εξαιτίας των ιστορικών συνθηκών κατατμήθηκαν, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση διαφορετικών τυπικών κανόνων κατά το μεγαλύτερο διάστημα της μεταπολεμικής εποχής. Η οικονομική πρόοδος της Δυτικής Γερμανίας, της Νότιας Κορέας, του Χονγκ Κονγκ και της Ταϊβάν υπήρξε ασυγκρίτως υψηλότερη από αυτήν της Ανατολικής Γερμανίας, της Βόρειας Κορέας και τη ηπειρωτικής Κίνας αντίστοιχα (Olson, 1996, σελ. 19) Οι άτυποι κανόνες που οι πληθυσμοί στα διηρημένα αυτά έθνη διέθεταν δεν αντέστρεψαν τις διαφορετικές αναπτυξιακές τροχιές. Αυτά τα παραδείγματα δείχνουν ότι κοινωνίες με κοινή πολιτισμική παράδοση αλλά με διαφορετικούς τυπικούς κανόνες θα έχουν διαφορετικές τροχιές οικονομικής ανάπτυξης.

Από την άλλη πλευρά, κοινωνίες οι οποίες έχουν τους ίδιους τυπικούς θεσμούς, αλλά διαφορετικούς άτυπους θεσμούς, θα ακολουθήσουν επίσης διαφορετικές οικονομικές ατραπούς. Με άλλα λόγια, οι τυπικοί θεσμοί από μόνοι τους δεν είναι ικανοί να οδηγήσουν σε οικονομική μεγέθυνση. Η εμπειρία με τη διαδικασία μετάβασης των πρώην κομμουνιστικών καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης φαίνεται να ενισχύει αυτή την υπόθεση. Η δογματική μεταφύτευση μιας δέσμης τυπικών κανόνων που επικρατούσαν για δεκαετίες ή αιώνες στις χώρες της Δύσης σε μια σειρά χωρών της Ανατολικής Ευρώπης δεν οδήγησαν αυτόματα σε θετικά οικονομικά αποτελέσματα. Οι τυπικοί κανόνες παραμένουν ένα κομμάτι χαρτί όσο δεν ακολουθούνται από τους πολίτες.

Φαίνεται λοιπόν ότι η ικανή συνθήκη για οικονομική μεγέθυνση υπάρχει μόνο όταν αμφότεροι οι τυπικοί και άτυποι θεσμοί δημιουργούν ένα κατάλληλο πλαίσιο για να λάβει χώρα ένα παιχνίδι παραγωγής πλούτου. Η σχέση των τυπικών και άτυπων θεσμών σε ότι αφορά την παραγωγή οικονομικής ανάπτυξης είναι λοιπόν καθαρά συμπληρωματική. Μόνο όταν όλο το πλέγμα των θεσμών αλληλοσυμπληρώνεται κατά τρόπο αποτελεσματικό είναι δυνατόν να δημιουργηθεί εκείνο το πλαίσιο που θα ωθήσει τα οικονομικά υποκείμενα να προβούν σε παραγωγικές δραστηριότητες και άρα σε αύξηση του πλούτου μιας κοινωνίας. Η εμπειρική έρευνα και οι μελέτες της οικονομικής ιστορίας έχουν καταδείξει ότι δύο είδη τυπικών θεσμών είναι το *sine qua non* για την οικονομική ανάπτυξη: 1) τα ασφαλή ιδιοκτησιακά δικαιώματα (*property rights*) και 2) οι οικονομικοί εκείνοι θεσμοί που εξασφαλίζουν ανοικτές αγορές. Μη έχοντας τον χρόνο να μπω σε λεπτομέρειες εδώ, θέλω απλώς να πω ότι αυτά που μόλις ανέφερα αφορούν το περιεχόμενο των τυπικών θεσμών, αλλά υπάρχει βέβαια και το πρόβλημα των *credible commitments* (αξιόπιστων δεσμεύσεων) από πλευράς του κράτους να διασφαλίσει ότι αυτοί οι θεσμοί πράγματι θα εφαρμοσθούν. Αυτός είναι ο λόγος που συντάγματα σεβόμενα το κράτος δικαίου είναι τόσο σημαντικά: προσφέρουν κατά τον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό σχετικά αξιόπιστες δεσμεύσεις, ότι οι τυπικοί θεσμοί πράγματι θα εφαρμοσθούν. Η εμπειρική έρευνα σε σχέση με τους άτυπους θεσμούς που οδηγούν σε οικονομική ανάπτυξη βρίσκεται ακόμα στα σπάργανα. Το μόνο που από σημερινής απόψεως μοιάζει να είναι σίγουρο, είναι ότι μόνο όταν υπάρχει σχετικά υψηλό επίπεδο εμπιστοσύνης (*trust*) σε μια κοινωνία, κάτι που παράγουν κυρίως οι άτυποι θεσμοί, μπορεί να προκύψει ένα οικονομικό παιχνίδι που οδηγεί στην αύξηση της ευημερίας. Αυτό που είναι πιο συγκεκριμένα απαραίτητο είναι η ύπαρξη κατάλληλων άτυπων θεσμών που να οδηγούν τους πολίτες να διαμαρτύρονται κάθε φορά που οι φορείς του κράτους τείνουν να μην ακολουθούν τις δεσμεύσεις τους σε ότι αφορά την τήρηση των κανόνων του κράτους δικαίου (*rule of law*).

Ένα μεγάλο μέρος της επιχειρηματολογίας μου αφορούσε στον τονισμό των διακριτών μηχανισμών εμφάνισης των τυπικών και άτυπων θεσμών. Αυτό τώρα μου δίνει τη δυνατότητα να προβώ στα ακόλουθα δύο συμπεράσματα:

1. Η περίπτωση να συμπίπτουν η αυθόρμητη εξελικτική διαδικασία εμφάνισης των άτυπων θεσμών από τη μια και ο συνειδητός σχεδιασμός μιας πολιτείας και των τυπικών θεσμών της από την άλλη, σε ένα θεσμικό κράμα κατάλληλο για να λάβει χώρα ένα οικονομικό παιχνίδι παραγωγής πλούτου είναι μάλλον σπάνια. Πρέπει δύο διακριτές διαδικασίες που ακολουθούν πολύ διαφορετικές λογικές και κατευθύνσεις συμπληρωματικά

να καταλήξουν σε ένα πλαίσιο κατάλληλο για να λάβει χώρα οικονομική ανάπτυξη. Η πιθανότητα να συμβεί κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να είναι πολύ υψηλή όμως, πράγμα που ακόμα και μία επιπόλαιη ματιά στον παγκόσμιο χάρτη που καταδεικνύει πόσο λίγες είναι οι κοινωνίες οι οποίες βρίσκονται σε αναπτυξιακή τροχιά μπορεί να επιβεβαιώσει.

2. Η συμπληρωματική σχέση μεταξύ τυπικών και άτυπων θεσμών μαζί με την ύπαρξη μαθησιακών διαδικασιών δημιουργούν το φαινόμενο της εξάρτησης από την ατραπό (path-dependence).

Η αναγνώριση του φαινομένου της εξάρτησης από την ατραπό ουσιαστικά συνιστά την αναγνώριση εκ μέρους της σύγχρονης θεωρίας των θεσμών ότι η ιστορία παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο στην περαιτέρω διαδικασία μεταβολής των θεσμών, ή για να χρησιμοποιήσω τους δύο κύριους όρους αυτού του άρθρου ότι η παράδοση προσδιορίζει την κατεύθυνση της περαιτέρω εξέλιξης των θεσμών. Αν όμως η «εξάρτηση από την ατραπό» δεν ήταν τίποτε άλλο από την αναδιτύπωση της μάλλον κοινότυπης θέσης ότι οι επιλογές του παρόντος εξαρτώνται από την κληρονομιά του παρελθόντος τότε δεν θα μπορούσε σοβαρά να ισχυριστεί κανείς ότι έχουμε κάποια θεωρητική πρόοδο σε σχέση με παλαιότερες θεωρίες θεσμών. Η λεγόμενη όμως «θεσμική εξάρτηση από την ατραπό» (institutional path-dependence) αναφέρεται πιο ειδικά στο γεγονός ότι όταν ένα θεσμικό πλαίσιο εγκαθιδρυθεί, τότε έχουν αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας,²⁶ με την έννοια ότι αφής στιγμής ένα πλέγμα θεσμών τεθεί σε λειτουργία τότε η προσαρμογή των ατόμων που τους ακολουθούν στο κοινωνικό τους περιβάλλον πραγματοποιείται με όλο και λιγότερο ατομικό κόστος (adaptive efficiency). Η εξέλιξη αυτού του φαινομένου γίνεται επί τη βάση δύο μηχανισμών: Από την μία οι θεσμοί που έχουν δημιουργηθεί οδηγούν στην εμφάνιση οργανισμών των οποίων η επιβίωση εξαρτάται από τη διατήρηση αυτών των θεσμών και που άρα αφιερώνουν πόρους για να αποτρέψουν οποιαδήποτε αλλαγή που μπορεί να απειλήσει την επιβίωσή τους (North, 2005, σελ. 51).

Από την άλλη ο δεύτερος και σημαντικότερος ίσως μηχανισμός είναι γνωσιακού χαρακτήρα. Η εγκαθίδρυση των θεσμών απαιτεί συλλογική μάθηση από την πλευρά των ατόμων κατά τη διάρκεια της οποίας τα άτομα προσλαμβάνουν, επεξεργάζονται και αποθηκεύουν στη μνήμη τους λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα. Μέχρι να ολοκληρωθεί αυτή η διαδικασία συλλογικής μάθησης, ένα μεγάλο χρονικό διάστημα θα έχει ήδη παρέλθει και εξ αυτού του λόγου τα αρχικά κόστη εγκαθίδρυσης του θεσμικού πλέγματος είναι πάρα πολύ υψηλά. Όταν πια όλα ή τα περισσότερα άτομα έχουν εσωτερικοποιήσει τους κανόνες συμπεριφοράς, το θεσμικό πλέγμα ξεκινάει να λύνει μια μεγάλη ποικιλία κοινωνικών προβλημάτων με ένα συγκεκριμένο τρόπο. Μπορεί κανείς να μιλήσει για τις «αυξανόμενες αποδόσεις κλίμακας ενός θεσμικού πλέγματος» με την έννοια ότι άπαξ οι λύσεις των προβλημάτων έχουν γίνει κτήμα των δρώντων υποκειμένων, εφαρμόζονται ασυνείδητα κάθε φορά που ίδια ή παρεμφερή προβλήματα εμφανίζονται (Mantzavinos, North and Shariq, 2004). Ο συνδυασμός έτσι αυτών των δύο μηχανισμών οδηγεί σε ατραπούς από τις οποίες πολύ δύσκολα μπορεί μια κοινωνία να απεμπλακεί, πρώτον γιατί υπάρχουν οργανωμένα συμφέροντα που αντιστέκονται και δεύτερον γνωσιακοί

²⁶ Πρβλ. North (1990, σελ. 95) και για μία ενδελεχή μελέτη Ackermann (2001, κεφ. 3).

μηχανισμοί που καθιστούν την ακολούθηση των υπαρχόντων κανόνων του status quo εύκολη ή και αυτόματα. Έχουμε έτσι έναν εγκλωβισμό σε μια ατραπό (lock-in) που συχνά κανείς ή μόνο λίγοι την επιθυμούν, αλλά κανένας δεν έχει κίνητρο να ξεκινήσει την επιχείρηση απεγκλωβισμού από αυτήν.

Το φαινόμενο της εξάρτησης από την ατραπό μπορεί να φωτιστεί νομίζω περαιτέρω με τη βοήθεια ενός απλού παραδείγματος. Ας υποθέσουμε ότι μπροστά μας βρίσκεται ένα δοχείο στο οποίο βρίσκονται δύο μπάλες με διαφορετικό χρώμα, λευκό και κόκκινο. Αν βάλουμε το χέρι μας μέσα στο δοχείο χωρίς να κοιτάζουμε και τυχαία τραβήξουμε μια μπάλα, τότε η πιθανότητα να είναι η μπάλα λευκή ή κόκκινη είναι $1/2$. Προχωρούμε τώρα σύμφωνα με τον ακόλουθο κανόνα: κάθε φορά που τραβάμε από το δοχείο μία μπάλα ενός συγκεκριμένου χρώματος, τοποθετούμε στο δοχείο μια καινούργια μπάλα αυτού του χρώματος. Αν λοιπόν την πρώτη φορά τραβήξουμε μια λευκή μπάλα, την δεύτερη φορά που θα βάλουμε το χέρι μας μέσα στο δοχείο θα υπάρχουν δύο λευκές μπάλες και μία κόκκινη: η πιθανότητα να ξανατραβήξουμε μία λευκή μπάλα είναι τώρα $2/3$ ενώ η πιθανότητα να τραβήξουμε μία κόκκινη είναι $1/3$. Αν τραβήξουμε πάλι μια λευκή μπάλα, τότε είναι την επόμενη φορά μέσα στο δοχείο τρεις από τις τέσσερις μπάλες λευκές. Η πιθανότητα την επόμενη φορά να τραβήξουμε μια λευκή μπάλα είναι τώρα $3/4$ και ούτω καθεξής.

Η περιγραφείσα διαδικασία -οι Arthur et al (1994, σελ. 36) την ονομάζουν «Διαδικασία Stand-Polya»- είναι μια διαδικασία εξάρτησης από την ατραπό, ανάλογη με τη διαδικασία που συζητήσα παραπάνω, έστω κι αν είναι σαφώς πιο απλή: Κάθε φορά που τραβάμε μια μπάλα από το δοχείο, η πιθανότητα να τραβήξουμε ένα συγκεκριμένο χρώμα εξαρτάται από τα ποια χρώματα είχαν τραβηχτεί προηγουμένως, και η δομή, η οποία αποκρυσταλλώθηκε ως αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας -στην προκειμένη περίπτωση μια ορισμένη αναλογία από κόκκινες και λευκές μπάλες- εξαρτάται από την ατραπό που έχει ακολουθηθεί. Τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην αρχή της διαδικασίας είναι ιδιαιτέρως σημαντικά, μια και ο συνολικός αριθμός των μπαλών είναι ακόμα μικρός και η αναλογία ενός χρώματος μεταβάλλεται αποφασιστικά δια της προσθήκης μιας μπάλας αυτού του χρώματος. Με την πάροδο του χρόνου ο συνολικός αριθμός των μπαλών αυξάνεται όμως, και «αναταραχές» επιφέρουν ένα αμελητέο αποτέλεσμα: Η δομή η οποία έχει διαμορφωθεί, δεν μεταβάλλεται πλέον.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ας συνοψίσουμε: Τα φαινόμενα που προσδιορίζουμε με τους γενικούς όρους Παράδοση και Εξέλιξη των Θεσμών μπορούν να οριστούν επακριβέστερα χρησιμοποιώντας τις έννοιες και ορισμούς της σύγχρονης θεωρίας των θεσμών. Ο νέος ινστιτουτιοναλισμός στις κοινωνικές επιστήμες προσφέρει τα θεωρητικά εργαλεία που διευκολύνουν την προσέγγιση και ανάλυση των πολύπλοκων φαινομένων της θεσμικής αλλαγής και δίνουν μερικές απαντήσεις στα δύσκολα ερωτήματα που απασχολούν για αιώνες τους κοινωνικούς επιστήμονες. Βρισκόμαστε ωστόσο στην αρχή. Τα ερωτήματα που είναι ανοιχτά είναι πολύ περισσότερα από εκείνα που έχουν ικανοποιητικά απαντηθεί. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο σε ότι αφορά το ζήτημα της αξιολόγησης των θεσμών, το οποίο

δεν έθιξα εδώ. Ποια είναι τα κριτήρια αξιολόγησης των θεσμών, ποιες οι ορθολογικές διαδικασίες αξιολόγησής τους και πολύ περισσότερο ποιοι είναι οι τρόποι εκείνοι που θα μπορούσαν να βγάλουν τις κοινωνίες από τις αναποτελεσματικές ατραπούς στις οποίες συχνά έχουν εγκλωβιστεί είναι προβλήματα ανοικτά που ζητούν σήμερα, όπως και παλαιότερα, απάντηση. Μόνο μία θεωρία θεσμών ωστόσο που αυξάνει τις πληροφορίες μας για τη δομή της κοινωνικής πραγματικότητας μπορεί να μας παράσχει τα μέσα μεταβολής αυτής της πραγματικότητας στην κατεύθυνση που επιθυμούμε. Μερικά βασικά χαρακτηριστικά στοιχεία μιας τέτοιας θεωρίας και μερικούς από τους προβληματισμούς της προσπάθησα εδώ να πραγματευτώ.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ACKERMANN, ROLF (2001), *Pfadabhängigkeit, Institutionen und Regelreform*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- ALBERT, HANS (1998), *Marktsoziologie und Entscheidungslogik*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- ARROW, KENNETH (1994), «Methodological Individualism and Social Knowledge», στο *American Economic Review (Papers and Proceedings)*, τόμ. 84, σελ. 1-9.
- ARTHUR, BRIAN, YU. M. ERMOLIEV and YU. M. KANIOVSKI (1994), «Path-dependent Processes and the Emergence of Macro-Structure», στο Arthur, Brian: *Increasing Returns and Path Dependence in the Economy*, Ann Arbor: University of Michigan Press, σελ. 33-48
- BLAUG, MARK (1992), *The Methodology of Positive Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BOHNEN ALFRED (1975), *Individualismus und Gesellschaftstheorie*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- BOHNEN ALFRED (2000), *Handlungsprinzipien oder Systemgesetze*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- COASE, RONALD (1937), «The Nature of the Firm», στο *Economica*, τόμ. 4, σελ. 386-405.
- COASE, RONALD (1960), «The Problem of Social Cost», στο *Journal of Law and Economics*, τόμ. 3, σελ. 1-44.
- COLEMAN, JAMES (1990), *Foundations of Social Theory*, Cambridge/Mass: Harvard University Press.
- DI MAGGIO, PAUL (1998), «The New Institutionalisms: Avenues of Collaboration», στο *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, τόμ. 154, σελ. 696-705.
- DI MAGGIO, PAUL and WALTER POWELL (1991) (επιμ.), *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, Chicago and London: Chicago University Press.
- DOUGLAS, MARY (1986), *How Institutions Think*, Syracuse: Syracuse University Press.
- ELSTER, JON (1986), «Introduction», στο Elster, Jon (επιμ.): *Rational Choice*, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 1-33.
- ELSTER, JON (1989), *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.

- ENSMINGER, JEAN (1998), «Anthropology and the New Institutionalism», στο *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, τόμ. 154, σελ. 774-789.
- ENSMINGER, JEAN and JACK, KNIGHT (1997), «Changing Social Norms», στο *Current Anthropology*, τόμ. 38, σελ. 1-24.
- FERGUSON, ADAM (1767/1966), *An Essay on the History of Civil Society*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- FRIEDMAN, JEFFREY (1996), *The Rational Choice Controversy*, New Haven and London: Yale University Press.
- ΓΕΜΤΟΣ, ΠΕΤΡΟΣ (2001), *Οικονομία και Δίκαιο*, Τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- GEHLEN, ARNOLD (1961), *Anthropologische Forschung*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- GREEN, DONALD and IAN, SHAPIRO (1994), *Pathologies of Rational Choice Theory*, New Haven and London: Yale University Press.
- HALL, PETER and DAVID, SOSKICE (2001) (επιμ.), *Varieties of Capitalism*, Oxford: Oxford University Press.
- HALL, PETER and ROSEMARY TAYLOR (1998), «Political Science and the Three New Institutionalisms», στο Karol, Soltan, Eric M., Uslaner, and Virginia, Haufler (επιμ.): *Institutions and Social Order*, Ann Arbor: University of Michigan Press, σελ. 15-43.
- HASSE, RAINMUND und GEORG, KRÜCKEN (1999), *Neo-Institutionalismus*, Bielefeld: transcript Verlag.
- HAYEK, FRIDRICH A. von (1960), *The Constitution of Liberty*, London and New York: Routledge.
- HAYEK, FRIDRICH A. von (1967), *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London: Routledge & Kegan Paul.
- HAYEK, FRIDRICH A. von (1973/1982), *Rules and Order, vol. I of Law, Legislation and Liberty*, London: Routledge & Kegan Paul.
- HAYEK, FRIDRICH A. von (1976/1982), *The Mirage of Social Justice, vol. II of Law, Legislation and Liberty*, London and New York: Routledge.
- HUME DAVID (1740/1978), *A Treatise of Human Nature*, Oxford: Oxford University Press.
- ULLMANN-MARGALIT, EDNA (1978), «Invisible-Hand Explanations» στο *Synthese*, τόμ. 39, σελ. 263-291.
- KIRCHGÄSSNER, GEBHARD (1991), *Homo Oeconomicus*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- KNIGHT, JACK (1992), *Institutions and Social Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press.
- KOHLBERG, LAWRENCE (1984), *Essays on Moral Development, vol. II: The Psychology of Moral Development. The Nature and Validity of Moral Stages*, New York: Harper & Row.
- KOPPL, ROGER (1992), «Invisible-Hand Explanations and Neoclassical Economics: Toward a Post Marginalist Economics», στο *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, τόμ. 148, σελ. 292-313.
- LACHMANN, LUDWIG (1963), «Wirtschaftsordnung und Wirtschaftliche Institutionen», στο *Ordo*, τόμ. 14, 1963, σελ. 63-72.

- LINDENBERG, SIEGWARD (1998), «The Cognitive Turn in Institutional Analysis? Beyond NIE and NIS?», στο *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, τόμ. 154, σελ. 716-27.
- ΜΑΝΤΖΑΒΙΝΟΣ, C. (2001), *Individuals, Institutions, and Markets*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ΜΑΝΤΖΑΒΙΝΟΣ, C. (2005), *Naturalistic Hermeneutics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ΜΑΝΤΖΑΒΙΝΟΣ, C., DOUGLASS, NORTH and SYED, SHARIQ (2004), «Learning, Institutions and Economic Performance», στο *Perspectives on Politics*, τόμ. 2, σελ. 75-84.
- MARCH, JAMES (1999), *The Pursuit of Organizational Intelligence*, Oxford: Blackwell Publishers.
- MOE, TERRY (2005), «Power and Political Institutions», στο *Perspectives on Politics*, τόμ. 3, σελ. 215-233.
- MUELLER, DENNIS (2003), *Public Choice III*, Cambridge: Cambridge University Press.
- NEE, VICTOR and MARY, BRINTON (1998) (επιμ.), *The New Institutionalism in Sociology*, New York: Russell Sage Foundation.
- NORTH, DOUGLASS (1981), *Structure and Change in Economic History*, New York: W.W. Norton.
- NORTH, DOUGLASS (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.
- NORTH, DOUGLASS (1994), «Economic Performance through Time», στο *American Economic Review*, τόμ. 84, σελ. 359-68.
- NORTH, DOUGLASS (2005), *Understanding the Process of Economic Change*, Princeton: Princeton University Press.
- OLSON, MANCUR (1996), «Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations Are Rich and Other Poor», στο *Journal of Economic Perspectives*, τόμ. 10, σελ. 3-24.
- OSTROM, ELINOR (1990), *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- OSTROM, ELINOR (2005), *Understanding Institutional Diversity*, Princeton: Princeton University Press.
- PARSONS, TALCOTT (1975), «Social Structure and the Symbolic Media of Exchange», στο Peter M. Blau (επιμ.): *Approaches to the Study of Social Structure*, σελ. 94-120, New York and London: Free Press.
- POPPER, KARL (1957), *The Poverty of Historicism*, London: Routledge.
- RIKER, WILLIAM (1990), «Political Science and Rational Choice», στο Alt, James E. and Kenneth, A. Shepsle (eds.): *Perspectives on Positive Political Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, σελ. 163-181.
- SMITH, ADAM (1776/1976), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Edwin Cannan (ed.), Chicago: Chicago University Press.
- SUCHANEK, ANDREAS (1994): *Ökonomischer Ansatz und theoretische Integration*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- VANBERG, VIKTOR (1975), *Die zwei Soziologien*, Tübingen: Mohr Siebeck.
- VANBERG, VIKTOR (1994), «Cultural Evaluation, Collective Learning and Constitutional

Design», στο David Reisman (επιμ.): *Economic Thought and Political Theory*, Boston, Dordrecht and London: Kluwer, σελ. 171-204.

WATKINS, JOHN (1953), «Ideal Types and Historical Explanation», στο Feigl, Herbert and Brodbeck, May (επιμ.), *Readings in the Philosophy of Science*, New York: Appleton-Century-Crofts, Educational Division, Meredith Corporation σελ. 723-743.

WEBER, MAX (1919/1994), *Politik als Beruf*, Tübingen: Mohr Siebeck.

WILLIAMSON, OLIVER (1985), *The Economic Institutions of Capitalism*, New York: Free Press.

WILLIAMSON, OLIVER (1996), *The Mechanisms of Governance*, Oxford: Oxford University Press.